

Andrzej Kopiczko

Parafia św. Mikołaja we Fromborku w świetle protokołu powizytacyjnego z 1797 roku

---

Komunikaty Mazursko-Warmińskie 1 (271), 61-78

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Andrzej Kopiczko

PARAFIA ŚW. MIKOŁAJA WE FROMBORKU W ŚWIETLE
PROTOKOŁU POWIZYTACYJNEGO Z 1797 ROKU

Frombork jest znany przede wszystkim z tamtejszej katedry i działalności Warmińskiej Kapituły Katedralnej oraz jej najwybitniejszego kanonika Mikołaja Kopernika. Trzeba jednak przypomnieć, że oprócz tej najważniejszej świątyni, będącej także matką wszystkich kościołów warmińskich, funkcjonował równie bogato wyposażony kościół parafialny. Zbudowano go prawie w tym samym czasie co katedrę i znamy z imienia proboszcza, Piotra, który sprawował duszpasterstwo we Fromborku w latach 1304–1314. Początkowo obiekt był zapewne drewniany i dopiero w latach 1340–1355 wzniesiono nowy, murowany, w stylu gotyckim. W czasie wojny trzynastoletniej w 1461 r. został spalony, ale odbudowano go w latach 1474–1490, a w 1507 r. konsekracji ku czci św. Mikołaja, św. Bartłomieja i 10 tys. żołnierzy męczenników dokonał biskup pomocniczy warmiński Jan Wilde¹. Po raz kolejny pożar zniszczył kościół w 1574 r., a po jego rekonstrukcji bp Marcin Kromer w 1582 r. konsekrował główny ołtarz. W 1691 r. otrzymał nowe sklepienia², ale po kilkunastu latach, 11 października 1703 r., spłonęła wieża, której już nie odbudowano³.

Te podstawowe wiadomości można spotkać w wielu przewodnikach i informatorach, a nawet poważniejszych publikacjach. Jak dotąd nikt jednak nie podjął próby odtworzenia dziejów kościoła parafialnego i opisu jego wystroju. Wprawdzie istnieje krótki zapis u Adolfa Boettichera, ale też nie jest on wyczerpujący i skupia się prawie wyłącznie na wyposażeniu z drugiej połowy XIX w.⁴

W Archiwum Archidiecezji Warmińskiej zachował się dokładny opis tej świątyni z 1798 r. Przygotował go kanonik Warmińskiej Kapituły Katedralnej i równocześnie oficjał generalny diecezji warmińskiej ks. Jan Cichowski. From-

---

¹ Rocznik Diecezji Warmińskiej, 1974, s. 104; 1985, s. 128; A. Rzempołuch, *Przewodnik po zabytkach sztuki dawnych Prus Wschodnich*, Olsztyn 1992, s. 33.

² T. Chrzanowski, *Przewodnik po zabytkowych kościołach północnej Warmii*, Olsztyn 1978, s. 52.

³ Rocznik Diecezji Warmińskiej, 1974, s. 104.

⁴ A. Boetticher, *Die Bau- und Kunstdenkmäler in Ermland, Königsberg* 1894, ss. 102–107.

bork musiał znać doskonale, ponieważ już jako nowo wyświęcony kapłan został wikariuszem katedralnym i wicesekretarzem Kapituły oraz polskim kaznodzieją. Nominację na rzeczywistego kanonika warmińskiego otrzymał 13 grudnia 1798 r., ale wcześniej był koadiutorem jednej z kanonii. Pełnił również funkcję sekretarza biskupa pomocniczego warmińskiego Karola von Zehmena⁵.

Opis kościoła parafialnego ks. Jan Cichowski przygotował według stosowanego wówczas kwestionariusza⁶. Rozpoczął od podania informacji historycznych, które nieco wzbogacają naszą wiedzę o tej świątyni. Przede wszystkim dowiadujemy się, że biskup Jan Wilde⁷ dokonał konsekracji 1 czerwca 1507 r.⁸ Przy tej okazji został wymieniony tylko jeden patron świątyni – św. Mikołaj Biskup i Wyznawca. Biskup Marcin Kromer konsekrował zapewne nie cały kościół, tylko główny ołtarz, który wcześniej został zdewastowany. Uroczystość miała miejsce w 1582 r.⁹ Potem – po odnowieniu – jeszcze raz konsekrował go biskup pomocniczy Jan Kurdwanowski¹⁰ 19 sierpnia 1714 r.¹¹

Już we wstępie do protokołu ks. Cichowski przekazał informacje o patronach kościoła. Jako pierwszego wymienił św. Mikołaja, którego święto przypada 6 grudnia. Odpust ten obchodzono we Fromborku corocznie. Natomiast rocznica poświęcenia kościoła była świętowana w niedzielę poprzedzającą uroczystość św. Jana Chrzciciela. Drugi odpust przypadał na św. Marii Magdaleny (jako patronki „przybranej”) i był obchodzony w niedzielę przed lub po dniu jej wspomnienia.

Najświętszy Sakrament wystawiano do kultu publicznego w każdy czwartek ze względu na beneficjum Bożego Ciała (o ile nie zachodziła poważna przeszkoda) oraz w pierwsze niedziele miesiąca dla bractwa różańcowego, a także w trzy dni nabożeństwa czterdziestogodzinnego (1–3 stycznia) i w uroczystości ku czci Matki Bożej¹².

⁵ Urodzony w Podlazach koło Barczewa, święcenia kapłańskie otrzymał w 1769 r., zmarł 18 XII 1816 r. we Fromborku – A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1525–1821*, cz. 2: *Słownik*, Olsztyn 2000, s. 45.

⁶ Dokument został sporządzony 19 VIII 1798 r. w języku łacińskim – Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie (dalej: AAWO), AB, B 39, k. 1.

⁷ Był biskupem pomocniczym diecezji warmińskiej za rządów bp. Łukasza Watenrodego, równocześnie zarządzał parafią Kiwity, zmarł tam 17 XII 1532 r. – A. Kopiczko, op. cit., s. 349.

⁸ AAWO, AB, B 39, k. 1. W „Roczniku Diecezji Warmińskiej” z 1974 r. (s. 104) podano, że uroczystość ta miała miejsce 22 VI 1507 r.

⁹ Niestety, nie udało się znaleźć potwierdzenia tego w monografii bp. Marcina Kromera. – A. Eichhorn, *Der ermländische Bischof Martin Kromer als Schriftsteller, Staatsmann und Kirchenfürst*, *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands*, 1869, t. 4, ss. 1–470, 551–636.

¹⁰ Był m.in. referendarzem koronnym i pisarzem wielkim skarbu koronnego. W 1700 r. został kanonikiem Warmińskiej Kapituły Katedralnej, a dwa lata później jej prepozytem; od 1713 r. biskup pomocniczy warmiński, zmarł 28 XII 1729 r. we Fromborku. – A. Kopiczko, op. cit., ss. 180–181.

¹¹ AAWO, AB, B 39, k. 1; A. Boetticher, op. cit., s. 103.

¹² AAWO, AB, B 39, k. 1.

Patronat nad świątynią sprawowała Warmińska Kapituła Katedralna. Kościół zbudowano z solidnego muru i był dobrze zabezpieczony przed deszczem. Posadzka została wyłożona kamieniami nagrobkowymi oraz małymi kwadratowymi płytami, dobrze wygładzona i wyrównana. Na dachu znajdowała się niewielka wieżyczka z sygnaturką, pokryta miedzią. Natomiast dzwonnice usytuowano obok kościoła. Na dole wykonano ją z muru, natomiast wyższe partie wzniesiono z drewna. Była zamykana. Znajdowały się w niej trzy dzwony, jeden z 1701, drugi z 1703, a trzeci z 1704 r.¹³

Kościół posiadał odpowiednie sprzęty, „utrzymane w czystości” – jak to ocenił wizytator. Najświętszy Sakrament przechowywano w dobrze zamykanym tabernakulum. Były w nim dwie puszki srebrne, w całości połączone. Odnowienie Hostii odbywało się dwa razy w miesiącu¹⁴. Również chrzcielnica była właściwie przyozdobiona i dobrze zamykana¹⁵. Znajdowały się w niej Oleje Święte, bezpiecznie zamknięte i odnawiane corocznie, natomiast stare zawsze palono¹⁶.

Relikwie znajdowały się w mensach ołtarzowych oraz dwu pacyfikałach. Większy z nich został wykonany w formie krzyża i zawierał cząstkę Świętego Krzyża. Wystawiano go w niedzielę Wielkiego Postu w godzinach popołudniowych na głównym ołtarzu oraz podawano wiernym do ucałowania. Mniejszy pacyfikał zdobił tzw. agnusek¹⁷.

W kościele parafialnym św. Mikołaja we Fromborku w 1798 r. było osiem ołtarzy. Główny został wstawiony w 1696 r., a konsekrowany w 1714 r. (jak podano wyżej – przez bp. Kurdwanowskiego)¹⁸. Pierwszy ołtarz boczny po stronie Ewangelii (lewej) był poświęcony Świętemu Krzyżowi. Konsekracja miała miejsce przed wizytacją. Drugi, ku czci Różańca Świętego, też był konsekrowany w tym czasie. Trzeci – Trójcy Przenajświętszej z konsekrowanym portalem – ufundował Andrzej Gerick¹⁹. Czwarty ołtarz, usytuowany po stronie Lekcji, został poświęcony św. Józefowi²⁰. Natomiast ołtarz piąty wzniesiono ku

¹³ Ibidem, s. 2.

¹⁴ Ibidem, s. 3.

¹⁵ Dokładniejszy opis chrzcielnicy podaje A. Boetticher, op. cit., 105.

¹⁶ AAWO, AB, B 39, k. 3.

¹⁷ Agnusek to owalny medalion z wytłoczonym na awersie barankiem – R. Niparko, *Agnusek*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 1, Lublin 1985, kol. 188–189.

¹⁸ Protokół nie zawiera jego opisu, ale z publikacji Boettichera (s. 104) dowiadujemy się, że składał się z trzech kondygnacji. W pierwszej, w miejscu centralnym, znajdował się obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem Jezus, trzymającym różaniec. Obok stały, wykonane w drewnie, figury czterech ewangelistów. W drugiej kondygnacji umieszczono olejny obraz św. Magdaleny, a obok przedstawienia cnót wiary i sprawiedliwości, a w najwyższej – baranka z flagą zwycięstwa, św. Mikołaja, dwóch aniołów, św. Jana Chrzciciela i Mojżesza (figury również wykonane w drewnie).

¹⁹ Zapewne chodzi o ks. Andrzeja Gericka, proboszcza z Ignalina – A. Kopiczko, op. cit., s. 87.

²⁰ Prawdopodobnie został opisany przez Boettichera (s. 104) jako ołtarz boczny po prawej stronie z obrazem olejnym św. Józefa z Maryją i Dzieciątkiem, namalowanym przez Piotra Kolberga na początku XVIII w.

czci św. Jerzego (też konsekrowany w 1798 r.), szósty – św. Walentego (miał portatyl z płytą kamienną), a ósmy – pw. św. Antoniego Padewskiego, konsekrowany w 1796 r. Ten ostatni wykonano w stylu rokoko, w białym kolorze i pięknie pozłociono. Adolf Boetticher dodaje, że umieszczono w nim olejny obraz św. Antoniego z Dzieciątkiem Jezus. Po prawej i lewej stronie stały drewniane figury św. Dominika i św. Franciszka, a u samej góry umieszczono – również wykonaną w drewnie – rzeźbę Przemienienia Chrystusa, stojącego między Mojżeszem, Eliaszem i Apostołami²¹. Wszystkie ołtarze przykrywały trzy obrusy; były też świece i inne przedmioty potrzebne do sprawowania Mszy św.²²

Do ołtarzy przypisane były beneficja. Jako pierwsze wymieniono w protokole beneficjum ks. Stanisława Konstantego Kowalskiego, kanonika i kantora Warmińskiej Kapituły Katedralnej²³. W testamencie zapisał na ten cel kapitał w wysokości 200 talarów Rzeszy. Ponadto przekazał magistratowi fromborskiemu argenterię, by w zamian w każdą niedzielę i święto dwóch jego przedstawicieli uczestniczyło z zapalonymi świecami we Mszy św. w czasie konsekracji. Magistrat sprzedał tę argenterię za 50 monet cesarskich i sumę dołączył do beneficjum, nie naruszając rocznego czynszu na asystowanie we Mszy św. ze świecami w wysokości 50 talarów Rzeszy. Inny kanonik, Szymon Aleksy Treter²⁴, który był wykonawcą testamentu ks. Kowalskiego, dodał do sumy kapitałowej jeszcze 66 talarów Rzeszy i 60 gr, co razem dawało 316 talarów i 60 gr. W kolejnych latach kwota wzrosła do 567 talarów i 30 gr. W świetle dokumentu erekcyjnego fundacji z 19 kwietnia 1709 r. duszpasterz był zobowiązany do odprawiania rocznie czterech Mszy św. o Najświętszym Sakramencie z przepisanyymi modlitwami śpiewanymi w Suche Dni przy ołtarzu głównym²⁵.

Jako drugie wymieniono beneficjum *Spohnianum*, ufundowane przez Jakuba Spohna (obywatela Fromborka), erygowane 5 kwietnia 1759 r., który na dobrach królewskich ulokował 439 talarów Rzeszy i 30 gr, z których pobierano czynsz na św. Marcina w wysokości 24 talarów. Kapelan był zobowiązany

²¹ AAWO, AB, B 39, k. 3; A. Boetticher, op. cit., s. 104.

²² AAWO, AB, B 39, k. 3v.

²³ Pochodził z polskiej szlachty, osiadłej w Prusach. Do Warmińskiej Kapituły Katedralnej przyjęty w 1683 r. Zaliczany do dobroczyńców katedry fromborskiej. Zm. 28 X 1708 r. – A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1525–1821*, cz. 2, s. 166.

²⁴ Pochodził z Poznania, ukończył studia na Akademii Krakowskiej, członek Warmińskiej Kapituły Katedralnej od 1687 r., administrator dóbr kapitulnych w komornictwie olsztyńskim w latach 1702–1705, ufundował ołtarz św. Tadeusza Judy i Szymona w katedrze fromborskiej, zmarł 15 V 1731 r. – A. Kopiczko, op. cit., s. 333.

²⁵ AAWO, AB, B 39, k. 3v, 4. Wyplącano mu za to 1 talara Rzeszy i 30 gr, kantor i organista otrzymywali 72 gr, kościół – 30 gr, kościelny – 1 talara i 30 gr, dwóch chłopców za asystowanie w czasie odwiedzin chorych – 1 talara i 30 gr, archiprezbiter za nadzór – 60 gr, kwestarz czynszu – 30 gr, kantor i organista za śpiew – 2 talary i 47 gr, prowizor – 1 talara i 15 gr i dodatkowo za sporządzanie wykazów – 60 gr, na olej do lampy wiecznej – 6 talarów i 32 gr. Magistrat za trzymanie świec w czasie konsekracji – 4 talary.

w każdy piątek odprawić przy ołtarzu Świętego Krzyża czytana Mszę św. wotywną o Matce Boskiej Bolesnej i odmówić sekwencję „Stała Matka Bolesciwa” oraz odśpiewać (z towarzyszeniem organów) psalm „Z głębokości”²⁶.

Beneficjum *Slonczewscianum* ufundowała Dorota, wdowa po Janie Słonczewskim, też znanym obywatelu Fromborka. W świetle dokumentu erekcyjnego z 1 czerwca 1711 r. beneficjent był zobowiązany w każdy wtorek, o ile nie przypadło w tym dniu święto, odprawić za zmarłych Mszę św. o Niepokalanym Poczęciu NMP. Na ten cel została przeznaczona suma kapitałowa w wysokości 958 talarów Rzeszy i 60 gr, z której pobierano roczny czynsz – 38 talarów Rzeszy²⁷.

Gertruda, żona rajcy i sędziego fromborskiego Kazimierza Schningenberg, była fundatorką beneficjum *Schingenbergianum*, erygowanego na mocy jej testamentu z 19 listopada 1717 r. Zatwierdzenie miało miejsce 7 listopada następnego roku. Zapisano w nim, że beneficjent winien odprawić w ciągu roku dwanaście Mszy św. czytanych za zmarłych i sześć Mszy św. śpiewanych przy ołtarzu Różańca św. Na ten cel fundatorka przeznaczyła 150 talarów Rzeszy, z czego pobierano rocznie 8 talarów czynszu²⁸.

Stosunkowo dobrze było uposażone beneficjum Bractwa Kapłańskiego. Odnotowano, że nie ma żadnego dokumentu erekcyjnego, a kapitał gromadzono z pobożnych zapisów. W chwili spisywania protokołu liczył on 662 talary Rzeszy i 70 gr, a czynsz wynosił 29 talarów. Ustalono więc, że za to będą odprawiane przy własnym ołtarzu dwadzieścia cztery Msze św. za zmarłych współbraci w kapłaństwie. Natomiast w 1747 r. podano, że beneficjent za cztery Msze św. wotywno o Duchu Świętym z homilią w Suche Dni przed Zesłaniem Ducha Świętego i za prowadzoną korespondencję otrzyma rocznie 2 talary²⁹.

6 sierpnia 1706 r. zostało erygowane beneficjum św. Mateusza, ale nie ustalono ofiarodawcy. Suma kapitałowa wynosiła 574 talary Rzeszy i 70 gr, a czynsz – 27 talarów Rzeszy. Beneficjent był zobowiązany do odprawienia Mszy św. czytanych przy głównym ołtarzu w niedziele i święta w intencji zmarłych kapłanów³⁰.

W tym samym roku pieniądze na beneficjum *Jezewskanum* przekazała wdowa po Franciszku Czemplińskim oraz osadnik Schultz. Zostało ono ery-

---

²⁶ Ibidem. Otrzymywał za to 15 talarów Rzeszy i 30 gr. Na cele kościoła przekazywano 1 talara Rzeszy i 60 gr, archiprezbiterowi za nadzór – 1 talara i 60 gr, prowizorowi – 60 gr i dodatkowo za sporządzanie wykazu – 30 gr, kantorowi i organiście – 2 talary i 60 gr, kościelnemu – 60 gr, kalikantowi – 30 gr, na olej do lampy wiecznej – 27 gr, kościelnemu za opiekę nad wspomnianą lampą – 75 gr i kwestarzowi czynszu – 15 gr.

²⁷ Ibidem, s. 4v, 5.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem. Por. G. Matern, *Die kirchlichen Bruderschaften in der Diözese Ermland*, Braunsberg 1920, ss. 113–115.

³⁰ AAWO, AB, B 39, k. 5v, 6.

gowane 3 grudnia 1720 r., a suma kapitałowa wyniosła 314 talarzy Rzeszy i 10 gr. Beneficjant korzystający z fundacji Jezewskiej odprawiał każdego miesiąca w środę Mszę św., a z fundacji Schultza – pięć Mszy św. w ciągu roku: jedną o Matce Bożej, dwie za będących w ciężkich grzechach oraz dwie za zmarłych niemających pomocy. Dodatkowo jeszcze na mocy dokumentu erekcyjnego z 16 sierpnia 1706 r. beneficjant fundacji Czemplińskiego miał w środę każdego miesiąca odprawiać jedną Mszę św. czytana³¹.

Nieco wcześniej, 18 listopada 1690 r., zostało założone beneficjum *Nikitianum*, a fundatorem był rajca fromborski Jan Nikita. Beneficjanta zobowiązano do odprawienia w jedną ze śród każdego miesiąca Mszy św. czytanej ku czci Najświętszej Maryi Panny, a w tym czasie śpiewano Litanie Loretańską³².

Beneficjum *Kleinschmidianum* (znajdujące się obok beneficjum Lemkego) ufundowała śp. Anna Zimmermann. Dokument erekcyjny został wystawiony 16 sierpnia 1706 r. Beneficjant odprawiał w każdą sobotę czytana Mszę św. o Matce Bożej, a w tym czasie śpiewano Litanie Loretańską z towarzyszeniem organów³³.

Archiprezbiter pieniżeński ks. Mikołaj Kraus³⁴ był fundatorem beneficjum *Krausianum*, erygowanego 13 maja 1712 r. Na ten cel zapisał tysiąc talarów Rzeszy. Beneficjant odprawiał w każdą środę (o ile nie zaszła przeszkoda; wówczas w dzień poprzedni lub następny) przy głównym ołtarzu czytana Mszę św. o św. Mikołaju z modlitwą za zmarłych³⁵.

Notariusz gdański Andrzej Hohmann i jego żona Dorota ufundowali beneficjum *Hohmanianum*. W dokumencie erekcyjnym z 7 września 1733 r. zobowiązano beneficjanta do odprawiania w każdą środę Mszy św. czytanej za fundatorów i ich krewnych oraz rodziców, a także odmawiania Litanii do Najświętszego Imienia Jezus³⁶.

Wdowa po rajcy Franciszku Stecklu w testamentowym zapisie z 1786 r. zobowiązała beneficjanta do odprawienia trzech Mszy św. czytanych w ciągu roku za duszę fundatorki, jej męża, rodziców i krewnych. Na ten cel zapisała kapitał w wysokości 90 talarów Rzeszy, z czego pobierano czynsz – 4 talarzy Rzeszy i 45 gr³⁷.

---

³¹ Ibidem.

³² Ibidem.

³³ Ibidem.

³⁴ Ks. Kraus pochodził z Fromborka. Przez pewien czas był niemieckim kaznodzieją przy tamtejszej katedrze, od 1705 r. sprawował urząd archiprezbitera w Pieniężnie, zmarł 25 II 1719 r. we Fromborku. – A. Kopiczko, op. cit., ss. 169–170.

³⁵ AAWO, AB, B 39, k. 6v, 7.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Ibidem.

Kolejne wymienione beneficjum ufundował obywatel fromborski Andrzej Tiedmann (*Tiedmanianum*). Niestety, nie podano bliższych informacji. Inny obywatel tego miasta, Tomasz Fox, też założył beneficjum pod swoim nazwiskiem. Wprawdzie nie zachował się dokument erekcyjny, ale wiadomo było, że odpowiedni kapelan miał odprawić w ciągu roku dwanaście Mszy św. za zmarłych³⁸.

Podobnie dwanaście Mszy św. za zmarłych miał odprawić kapelan obsługujący beneficjum *Herderianum*, ufundowane przez Jadwigę, żonę Franciszka Herdera z Fromborka³⁹.

Więcej informacji podano przy kolejnym beneficjum – *Lemkianum*. Założył je wikariusz katedralny Laurenty Lemke⁴⁰. Na ten cel zapisał czwartą część łąnu ziemi, którą odziedziczył w pobliżu Fromborka. Uprawiali ją krewni zmarłego i za to płacili czynsz w wysokości 2 talarów Rzeszy i 60 gr, przeznaczonych na obsługę beneficjum. Beneficjant miał odprawiać dwie Msze św. rocznie: jedną we czwartek po oktawie Wielkanocy o Najświętszym Sakramencie, a drugą – w dzień oktawy Wniebowzięcia NMP w intencji fundatora oraz jego rodziców i krewnych⁴¹.

Obywatel fromborski Splith ufundował beneficjum *Splithianum*, z którego funduszy opłacano beneficjanta za odprawienie dwunastu Mszy św. rocznie za zmarłych⁴².

Odnotowano także beneficjum połączone z czterech i erygowane 30 lutego 1730 r. Jedną z fundatorek była Barbara Marquart, która zażyczyła odprawiania dwudziestu Mszy św. czytanych w ciągu roku. Dorota Zanettin ufundowała po jednej Mszy św. w każdym miesiącu, Katarzyna Tiedman – sześć Mszy św. w ciągu roku i obywatel Fromborka Jerzy Holst – również sześć Mszy św. Suma kapitałowa wyniosła 271 talarów Rzeszy i 10 gr⁴³.

Beneficjum założone przez kustosza i kanonika Warmińskiej Kapituły Katedralnej Jana Jerzego Kunigka⁴⁴, erygowane 27 stycznia 1709 r., zobowiązywało beneficjanta i trzech kantorów z miasta do śpiewania w środy i soboty (je-

---

³⁸ Ibidem, k. 7v, 8.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Wcześniej był kapelanem nadwornym bp. kijowskiego Tomasza Ujejskiego. W 1664 r. został także sekretarzem Warmińskiej Kapituły Katedralnej, zmarł 6 V 1691 r. we Fromborku – A. Kopiczko, op. cit., s. 192.

⁴¹ AAWO, AB, B 39, k. 7v, 8.

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem, k. 8v, 9.

⁴⁴ Jan Jerzy Kunigk był księdzem bardzo zasłużonym dla diecezji warmińskiej. Urodził się w Lidzbarku Warmińskim, korzystał ze stypendium Preucka w Rzymie, kanonikiem warmińskim został w 1681 r., choć na tym tle wynikły pewne trudności. Był też wikariuszem generalnym diecezji warmińskiej, zaliczano go do wybitnych prawników, opublikował kilka prac. Bibliotekę liczącą 600 tomów podarował gimnazjum jezuickiemu w Braniewie. Był też dobrodziejem kościołów na Warmii, zmarł 4 IX 1719 r. – A. Kopiczko, op. cit., ss. 178–179.

żeli nie przypadają w te dni święto NMP) mniejszego oficjum o Najświętszej Maryi Pannie⁴⁵.

Biskup kijowski i zarazem prepozyt Warmińskiej Kapituły Katedralnej Tomasz Ujejski ufundował beneficjum Męki Pańskiej, erygowane 26 lutego 1677 r. Do obowiązków beneficjanta należało w niedzielę Wielkiego Postu po nieszpórach nauczanie wiernych katechizmu, prawd o żalu, wyznaniu grzechów i spowiedzi oraz Komunii św., natomiast w Wielki Piątek o Męce Pańskiej⁴⁶.

Beneficjum św. Katarzyny, inaczej nazywane *Langianum*, zostało utworzone dzięki wsparciu wielu fundatorów, a łączna suma wyniosła 600 grzywien. Dokument erekcyjny został wystawiony 7 sierpnia 1706 r. Beneficjanta, którym był sam archiprezbiter, zobowiązano do odprawiania we wtorki w ciągu roku przy ołtarzu św. Katarzyny (który wcześniej był ołtarzem Świętego Krzyża) Mszy św. w intencji fundatorów⁴⁷.

Szczegółowo zostało udokumentowane beneficjum różańcowe. 29 czerwca 1708 r. na prośbę proboszcza z Tolkmicka⁴⁸ erygowano w tym mieście bractwo różańcowe, a 1 marca następnego roku wspomniane beneficjum. Początkowa suma kapitałowa, dzięki wparciu wielu osób, została potem znacznie powiększona. W 1720 r. 50 florenów przeznaczył Andrzej Klemens, prosząc o odprawienie czterech Mszy św. w ciągu roku. W 1741 r. wdowa Bischoff ustanowiła legat w wysokości 160 florenów na dwanaście Mszy św. w intencji jej duszy. Natomiast w 1754 r. bliżej nieznana Krieger zapisała sto florenów na cztery Msze św. w ciągu roku, również za jej duszę. Ogólnie jednak beneficjant był jeszcze zobowiązany w każdy poniedziałek sprawować Msze św. z ludem, a w rocznicę założenia bractwa, czyli w pierwszy dzień po wspomnieniu świętych Apostołów Piotra i Pawła (o ile nie stanie na przeszkodzie niedziela), odprawić śpiewaną Mszę św. żałobną, a po Ewangelii zachęcać lud do modlitwy za zmarłych członków. Ponadto w niedziele i święta o godz. 14.00 miał śpiewać Różaniec⁴⁹.

Bardzo dobrze było uposażone beneficjum *Gerigkianum*, założone przez Katarzynę Gerigk, która później jeszcze dwa razy wychodziła za mąż: za Baumgarta i Thiela. Przeznaczyła na uposażenie tysiąc florenów, a jej syn z pierwszego małżeństwa Andrzej Gerigk dodał sto florenów. Na mocy dokumentu erekcyjnego z 24 marca 1752 r. beneficjant miał obowiązek odprawiać przy ołtarzu Trójcy Przenajświętszej w trzeci wtorek każdego miesiąca Mszę św. za zmarłych funda-

⁴⁵ AAWO, AB, B 39, k. 8v, 9.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Zapewne chodzi o ks. Jana Stanisława Bartscha. Święcenia kapłańskie przyjął w 1678 r., od 1688 r. był proboszczem w Tolkmicku, tam zmarł w sierpniu 1710 r. – A. Kopiczko, op. cit., s. 16.

⁴⁹ AAWO, AB, B 39, k. 9v, 10. Por. G. Matern, op. cit., s. 43.

torów, a członkowie bractwa roratniego śpiewali albo Litanię Loretańską, albo sekwencję „Dies irae” z psalmem „Z głębokości” i antyfoną „Witaj Królowo”⁵⁰.

Przy beneficjum św. Jerzego odnotowano, że nie jest wiadomo, kiedy zostało ustanowione, ale posiadało 31 łanów usytuowanych pomiędzy ziemią obywateli miasta. Zapisał je wraz z kaplicą obywatel Fromborka Marcin Schultz 3 maja 1481 r. Na mocy dokumentu erekcyjnego z 6 sierpnia 1706 r. każdy beneficjent miał obowiązek w piątki po godz. 6.00 odprawić śpiewaną Mszę św. o św. Jerzym z modlitwą za zmarłych. Prawo patronatu nad beneficjum sprawował magistrat Fromborka. Na mocy ustalonego zwyczaju co sześć lat ziemię dzierżawiono poprzez licytację i pobierano rocznie 37 talarów Rzeszy i 66 gr czynszu. Natomiast suma kapitału w wysokości 1628 talarów i 40 gr została bezpiecznie ulokowana na dobrach, co miały potwierdzać odpowiednie dokumenty⁵¹.

Kustosz i kanonik Warmińskiej Kapituły Katedralnej Jan Jerzy Kunigk ustanowił beneficjum *Corporis Christi* (Bożego Ciała) i na ten cel przeznaczył 2000 florenów. Na mocy dokumentu erekcyjnego z 7 listopada 1697 r. ksiądz miał odprawiać w każdy czwartek śpiewaną Mszę św. o Najświętszym Sakramencie z wystawieniem. Ponadto co dwa tygodnie, w piątki, winien sprawować Eucharystię o św. Józefie. Na ten cel w roku wizytacji pozostawały 684 talary Rzeszy i 60 gr, a czynsz roczny wynosił 30 talarów⁵².

Dwa beneficja utworzono przed wizytacją w 1798 r. Jedno, pod nazwą *Zawickianum*, ufundowała Anna z domu Schlegel, żona Stefana Zawickiego. Odpowiedni dokument wystawiono 6 lutego 1798 r. Mówił on o obowiązku sprawowania dwóch Mszy św. śpiewanych o godz. 8.00: jedną w dogodnym dniu po święcie Oczyszczenia NMP, a drugą – po Dniu Zadusznym⁵³.

Fundatorem beneficjum był też ks. Józef Ertmann⁵⁴. Na ten cel przeznaczył tysiąc florenów. Ponieważ brak było aktu erekcyjnego, wizytujący parafię polecił archiprezbiterowi, by jak najprędzej zadbał w Kurii Biskupiej o wypełnienie woli fundatora i doprowadził do wydania odpowiedniego dokumentu⁵⁵.

W kościele parafialnym we Fromborku sprawowano także aniwersarz *Karwatzkianum*, ustanowiony na mocy zapisu testamentowego przez fundatora przy miejscowym kościele szpitalnym, ks. Jana Karwatzkiego⁵⁶. Odnotował go

⁵⁰ AAWO, AB, B 39, k. 9v, 10.

⁵¹ Ibidem, k. 10v, 11.

⁵² Ibidem.

⁵³ Ibidem, k. 10v, 11.

⁵⁴ Ks. Józef Ertmann (Erdtmann) był wikariuszem w Plutach i tamtejszym komendariuszem, zmarł 14 III 1798 r. jako wikariusz we Fromborku. – A. Kopiczko, op. cit., s. 66.

⁵⁵ AAWO, AB, B 39, k. 10v.

⁵⁶ Występuje także pod nazwiskiem Kawatzki lub Kawacki. Beneficjentem przy szpitalu był w latach 1738–1748. W 1756 r. został wikariuszem katedralnym, zmarł w listopadzie 1756 r. – A. Kopiczko, op. cit., s. 144.

archiprezbiter fromborski ks. Michał Fox⁵⁷. W rocznicę śmierci, która przypadała 2 maja, kapelan miał odprawić śpiewaną Mszę św. żałobną za duszę fundatora. Na ten cel przeznaczono sumę kapitałową w wysokości 16 talarów Rzeszy i 60 gr⁵⁸.

Drugi aniwersarz, na pamiątkę śp. archiprezbitera Mateusza Jakuba Witternickiego⁵⁹, ustanowił kanonik Warmińskiej Kapituły Katedralnej i oficjał generalny diecezji warmińskiej ks. Mikołaj Antoni Szulc 14 marca 1761 r. W rocznicę śmierci ks. Witternickiego należało odprawić w kościele Mszę św. śpiewaną z *invitatorium* i dwoma nokturnami laudesowymi. Na ten cel zapisało 200 florenów (66 talarów Rzeszy i 60 gr), które przynosiły rocznie 4 talary czynszu⁶⁰.

W protokole podano też informacje na temat dzwonnicy. Wykaz funduszy przeznaczanych na jej utrzymanie był prowadzony od 1738 r. W chwili spisania dokumentu suma kapitałowa wynosiła 1752 talary Rzeszy i 60 gr, z której pobierano czynsz w wysokości 68 talarów. Za każde dzwonicie wypłacano 10 gr. Kościelny otrzymywał 8, a prowizor – 2 talary. Natomiast za prowadzenie rejestru płacono 2 talary Rzeszy, a poborcy czynszu – 60 gr.⁶¹

Odnotowano również, że z powodu podmokłego gruntu kościół nie miał piwnic i krypt do chowania zmarłych. Zakrystia znajdowała się po stronie Ewangelii, przylegała do świątyni i została zbudowana z solidnego muru. Miała dobrą posadzkę, ale w niektórych miejscach już uszkodzoną. Wyposażona była w jedno okno z delikatną kratą. Określono ją jako ciemną. W zakrystii znajdowały się mszały zreformowane przez papieża Piusa V, rytuał i ewangeliarz polski. Był klęcznik, a przy nim teksty modlitw przed Mszą św. i dziękczynne oraz umywalka z ręcznikiem. Natomiast piscyna znajdowała się przy chrzcielnicy. Kościół był wyposażony w pięć zamykanych konfesjonatów⁶².

W parafii było archiwum z dokumentami, księgami ochrzczonych (od 1631 r.), zmarłych (od 1716 r.) i zaślubionych (od 1635 r.). Wszystkie były należycie prowadzone. Ponadto odnotowano księgi obciążeń nakładanych na parafian, dwie procesowe i również dwie dziesięcin, księgę pobożnych fundacji

---

⁵⁷ Najprawdopodobniej chodzi o ks. Michała Franciszka Foxa, urodzonego w 1721 r., który był wikariuszem katedralnym i kaznodzieją niemieckim. Od 1769 r. pracował jako archiprezbiter pieniądzeński, zmarł tam 24 III 1788 r. – A. Kopiczko, op. cit., s. 76.

⁵⁸ AAWO, AB, B 39, k. 9v, 10.

⁵⁹ Pochodził z Olsztyna. Po święceniach kapłańskich pracował jako wikariusz w Gryźlinach, następnie wikariusz katedralny we Fromborku i od 1755 r. jako archiprezbiter we Fromborku, zmarł tam 17 V 1759 r. – A. Kopiczko, op. cit., s. 351.

⁶⁰ AAWO, AB, B 39, k. 9v, 10.

⁶¹ Ibidem, k. 11v.

⁶² Ibidem.

i erekcji oraz księgi bractwa kapłańskiego, różańcowego i św. Józefa⁶³. Nie zachował się natomiast dokument erekcyjny kościoła ani żadna jego kopia⁶⁴.

Parafia dysponowała własnym cmentarzem. Był on otoczony drewnianym płotem, bardzo już podniszczonym, tak że zwierzęta miały tam łatwy dostęp. Na ten problem uskarżał się archiprezbiter, ale magistrat nie wyrażał zainteresowania naprawą.

Nie zauważono przypadków sprzedaży alkoholu, zwłaszcza podczas uroczystości odpustowych i innych świąt⁶⁵.

Do parafii, oprócz samego Fromborka, należały folwarki kanonickie: Grądek (Grundhof), Ułowo (Auhof), Dworzysko (Rothof), folwark wikariuszy w Kiliach (Kielienhof), królewski w Sądkowie (Sankau) i szlachecki w Bogdanach (Sonnenberg) oraz wsie osadników: Narusa (Narz), Ronina (Rahnenfeld), Baranówka (Schafsberg), Nowy Dwór (Neuhof), Biedkowo (Betskendorf), Drewnowo (Drewsdorf) i wieś wolnych Krzywiec (Dittersdorf), a także folwark archiprezbitera w Nowym Dworze. Kościoły sąsiednie znajdowały się w Braniewie, Tolkmicku, Pogroździu (te w odległości ok. 1 mili) oraz w Błudowie i Wierźnie Wielkim (ok. 2 mile drogi)⁶⁶.

Bardzo dokładnie opisano sytuację finansową parafii. Dysponowała ona sumą kapitałową w wysokości 946 talarów Rzeszy i 61 gr, z czego otrzymywała czynsz roczny – 33 talary i 36 gr. Dochody czerpała m.in. z beneficjów za korzystanie z utensyliów – 47 talarów i 32 gr, od cechów rzemieślniczych – 11 talarów i 45 gr, od pogrzebu kościelnego – 1 talar i 30 gr, średniego konduktu – 44 gr, bez konduktu – 10 gr, prostego – 5 gr, a także od miejsca w ławce – 1 talar, od małego miejsca – 18 gr i ze składki w ramach tacy – 4 talary (wszystkie dochody w wymiarze rocznym)⁶⁷.

Kościół miał też inny kapitał, który – jak wynikało z dekretu administracyjnego z 9 sierpnia 1773 r. – wynosił 296 talarów Rzeszy 86 gr⁶⁸.

Ponadto do parafii fromborskiej należało 8 łanów ziemi tzw. parafialnej i „od niepamiętnych czasów” 19 łanów położonych między polami miasta oraz łąka przy ujściu rzeki Bałdy. Z tego pola prowizory kościoła (witrykusi) pobierali czynsz, o którym była mowa w wymienionym dekreście konsystorza z 8 maja 1770 r.⁶⁹

---

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Ibidem, k. 13.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Ibidem, k. 1v.

⁶⁸ Ibidem, k. 2.

⁶⁹ Ibidem.

Stroną materialną parafii opiekowali się trzej prowizorzy, czyli radni kościoła, czwarty nadzorował fundacje. Wybierali ich wspólnie archiprezbiter i magistrat. Pierwszy nazywał się Józef Rehberg⁷⁰, który równocześnie pełnił urząd notariusza miasta Fromborka. Miał trzydzieści siedem lat i od dwóch i pół roku pomagał przy kościele. Został określony jako mąż poważny, wierny i pilny w swoich obowiązkach. Zebrane pieniądze na cele kościelne przechowywał u siebie i corocznie składał dokładne rozliczenia⁷¹. Drugi prowizor nazywał się Jan Bucher, był obywatelem Fromborka, tam się urodził w 1741 r.⁷² Urząd ten pełnił od dziesięciu lat. Kolejny to Jan Peters, urodzony w Królewcu, ale posiadał obywatelstwo Fromborka i od ośmiu lat służył kościołowi jako prowizor. W wypełnianiu obowiązków był bardzo sumienny⁷³. Natomiast prowizor pobożnych fundacji nazywał się Franciszek Asmus, miał czterdzieści sześć lat, od czternastu pełnił tę funkcję, był też ekonomem miasta. Scharakteryzowano go jako męża pilnego i prawego⁷⁴.

Wszyscy prowizorzy otrzymywali gratyfikacje. Pierwszy w ramach wynagrodzenia obrabiał 7,5 morgi ziemi parafialnej i wspomnianą łąkę za czynsz roczny 1 talar Rzeszy i 54 gr. Drugi również miał 7,5 morgi ziemi za taki sam czynsz. Trzeci korzystał z 4 mórg za 72 gr, natomiast prowizor beneficjów otrzymywał za prowadzenie rejestrów około 50 talarów Rzeszy oraz korzystał z 4 mórg ziemi należącej do beneficjum św. Jerzego. Wszyscy jednak z uprawianych mórg płacili przepisane dziesięciny⁷⁵.

Kolejne informacje dotyczą liturgii. W niedziele i dni świąteczne śpiewano jutrznię i nokturnu, a po niej o godz. 6.00 sprawowano czytaną Mszę św. przy ołtarzu głównym. O godz. 8.00 odprawiano drugą Mszę św., a o 10.00 – śpiewaną. Przed nią było kazanie, wygłaszane kolejno przez wikariuszy, a w uroczystości i święta wspomagał ich archiprezbiter. Po obiedzie śpiewano różaniec i codziennie o godz. 15.00 nieszpory. W dni powszednie odprawiano Msze św. wotywnie lub beneficjalne recytowane i śpiewane sukcesywnie od godz. 6.00. W święta zniesione, jak również w przypadku specjalnych uroczystości, Mszę św. sprawowano o godz. 8.00, ale bez kazania. Ponadto w najbliższy dzień po wspomnieniu św. Anny parafianie udawali się corocznie o godz. 3.00 rano z pielgrzymką do kościoła w Kadynach⁷⁶.

---

⁷⁰ Ibidem, k. 1v. Urodzony 16 III 1761 r., syn Jana (piekarza) i Katarzyny z d. Reich, rodzicami chrzestnymi byli Jan Stöckel (grabarz) i Regina, żona Piotra Reicha (rzemieślnika) – AAWO, E 169, s. 244.

⁷¹ AAWO, AB, B 39, k. 1v.

⁷² Urodzony 26 VI 1741 r., syn Józefa i Anny – AAWO, E 169, s. 124v.

⁷³ AAWO, AB, B 39, k. 1v.

⁷⁴ Ibidem, k. 3.

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ Ibidem, k. 11v.

W protokole podano, że do Komunii św. Wielkanocnej powinno przystępować około 1600 parafian, ale też wskazano 700 osób, które nie zawsze wypełniały obowiązek spowiedzi wielkanocnej. Wyrażono jedynie nadzieję, że w przyszłości może być lepiej⁷⁷.

Wizytator zapisał, że na terenie parafii nie było żadnego klasztoru. Odnotował też, że wcześniej był jeszcze kościół filialny w Biedkowie, ale wszyscy pytani odpowiadali, że nie pozostał po nim żaden ślad. Funkcjonowała jedynie kaplica publiczna pw. św. Anny przy szpitalu Ducha Świętego. Odprawiano w niej Msze św. prywatne i publiczne, ale zarząd nad nią sprawowała katedra. Druga kaplica, pw. św. Jerzego, znajdowała się na cmentarzu poza miastem, należącym do kościoła parafialnego, ale nie odprawiano w niej Mszy św., więc nie „odciągała” ludzi od kościoła parafialnego⁷⁸.

Zanotowano również, że protestanci nie dysponują żadnym kościołem. Natomiast mają cmentarz położony za miastem na ziemi należącej do Warmińskiej Kapituły Katedralnej (Seeblatt 2), gdzie w czasie zarazy byli grzebani katolicy, ale obecnie służy protestantom, których pochowano już czterdziestu sześciu⁷⁹.

Kolejne informacje dotyczyły duchownych i ich uposażenia. Archiprezbiter posiadał plebanię, spichlerz i oborę. Wszystkie budynki zostały wzniesione z pruskiego muru i były w dobrym stanie. Natomiast małą przybudówkę, przylegającą do zabudowań, zbudowano z belek. Wymagała ona naprawy, ale odpowiedzialnymi za nią – według umowy z 20 stycznia 1756 r. – byli parafianie z miasta⁸⁰.

Proboszcz pełnił urząd archiprezbitera dekanatu fromborskiego. W czasie spisywania protokołu był nim ks. Ignacy Stanisław de Maty, pochodzący z Prus Zachodnich. Urodził się w 1765 r. Znał języki: niemiecki, polski, włoski, francuski i łaciński, a w mniejszym stopniu grecki i hebrajski. Święcenia kapłańskie przyjął 22 grudnia 1787 r. w Kolegium Germanicum w Rzymie z rąk arcybiskupa Franciszka Ksawerego Passari. Od 1790 r. był kanonikiem warmińskim, a od 1792 r. także kanonikiem w Kościeńcu koło Poznania (na łączenie tych dwóch kanonii otrzymał dyspensę Stolicy Apostolskiej z 18 listopada 1795 r.); 1 lipca 1793 r. otrzymał nominację na probostwo w Długoborze, a 22 grudnia został archiprezbiterem we Fromborku⁸¹.

Na swoje utrzymanie archiprezbiter posiadał trzy ogrody koło miasta: jeden owocowy przy kaplicy św. Jerzego, drugi warzywny, nieco oddalony, na-

---

⁷⁷ Ibidem, k. 13v.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ A. Kopiczko, op. cit., s. 214.

przeciwko karczmy, trzeci również warzywny. Przed wizytacją otrzymał jeszcze czwarty (warzywny) w miejscu, gdzie stała stodoła parafialna, która spłonęła w 1796 r. Ponadto miał dwa folwarki: jeden we wsi Biedkowo z 4 łanami, a drugi w pobliżu Piórkowa Leśnego (także czterołanowy)⁸².

Pierwszy folwark składał się z budynków gospodarczych, stodoły, stajni i szopy na siano. Był tam też domek dla zarządcy folwarku i jego rodziny, którym był Jan Langhannig. Z ziemi, w większej części zalesionej i pokrytej krzakami, rocznie uzyskiwano około 30 korców żyta. Ponadto znajdowały się tam dwa ogrody warzywne i trzeci mały owocowy⁸³. Drugi folwark był już znacznie oddalony od parafii i dlatego poprzedni archiprezbiter Jerzy Albert Austen⁸⁴ zrezygnował z jego uprawy. Zmienił to kolejny archiprezbiter i – zainwestowawszy duże pieniądze – doprowadził do tego, że przynosił 70 korców żyta, 13 korców jęczmienia, 74 korce owsa, ponadto pszenicę, groch i soczewicę, 15 wozów siana. Posiadał także ogród owocowy i duży ogród warzywny⁸⁵. Tamtejsze budynki ze stodołą, stajniami i zabudową dla zarządcy folwarku tworzyły trójkąt obejmujący 4853 stóp kwadratowych. Archiprezbiter fromborski zamierzał rozbudować jeszcze zaplecze, przynajmniej do 5372 stóp kwadratowych⁸⁶.

Wykazaną ziemię uprawiał sam archiprezbiter, natomiast cztery ogrody zostały wydzierżawione za roczny czynsz w wysokości 48 talarów Rzeszy. Dodatkowo duchowny otrzymywał dziesięcinę, na którą składało się 167 korców, 3 kwarty i 3 miary żyta oraz 86 korców i 2 kwarty owsa. Odnotowano jednak trudności w ściąganiu dziesięciny z nowych wsi Narusa i Kilie. Natomiast dziesięciny pieniężne napływały z pół wikariackich Strubna i Faltenberg w wysokości 4 talarów Rzeszy oraz z okręgowego sądu komornictwa miejskiego – 20 gr, a także z rejestru szpitala – 4 talary⁸⁷.

Z kołody w mieście archiprezbiter otrzymywał dobrowolne datki od obywateli i robotników, natomiast we wsiach każdy mieszkaniec przekazywał 1 chleb, pięto kielbasy, 3 kubki grochu, pęk lnu i 3 gr, wolny zaś 3 gr, zagrodnik – 2 gr, komornik – 1 gr. Do tego dochodziły jeszcze tzw. ofiary wielkanocne. Natomiast jako *accidentalialia* pobierał od pogrzebu zwykłego – 7 talarów Rzeszy i 5 gr, z małym konduktem – 30 gr, ze średnim konduktem – 1 talara i 30 gr, za pogrzeb kościelny – 2 talary Rzeszy i 25 gr, za wpis do księgi zmarłych – 6 gr, za zapis dziec-

⁸² AAWO, AB, B 39, k. 13v, 15.

⁸³ Ibidem, k. 15.

⁸⁴ Archiprezbiterem we Fromborku został 22 XII 1769 r., tam też zmarł 26 IX 1793 r. – A. Kopiczko, op. cit., s. 11.

⁸⁵ AAWO, AB, B 39, k. 15.

⁸⁶ Ibidem, k. 15v.

⁸⁷ Ibidem.

ka – 18 gr, za wywód – 9 gr, za zapowiedzi – 18 gr, za ogłoszenia – 1 talara i za wpis do księgi zaślubionych – 12 gr⁸⁸.

W protokole znalazła się informacja dotycząca pasterza owiec, zatrudnianego przez archidiecezję. Podano ją w trybie przypuszczającym, że najprawdopodobniej był zatrudniany w folwarku Nowy Dwór oraz w pobliżu lasu w Piórkowie i przyległych wsiach. Dodano również, że archidiecezja korzystała z połowu ryb, ale w małych stawach znajdujących się na jego własnych polach z dopływającymi strumykami⁸⁹.

Archidiecezja miała też prawo do wyrębu w okolicznych lasach, usytuowanych na terenach parafialnych, zwłaszcza w Biedkowie, drewna opałowego i na ogrodzenie. Corocznie otrzymywał również od leśników królewskich z polecenia Kamery dziesięć okazjonalnych wozów lekkiego drewna, łatwego do palenia⁹⁰.

Po zaprezentowaniu uposażenia archidiecezji odnotowano informacje o duszpasterzach pomocniczych. Przede wszystkim podkreślono, że nie był zatrudniany prebendarz, pracowało natomiast dwóch wikariuszy. Pierwszy nazywał się Franciszek Sigmundski, urodzony w 1771 roku w Braniewie. Znał języki niemiecki i łaciński. Na kapłana wyświęcił go 19 października 1794 r. biskup pomocniczy warmiński Karol von Zehmen. Następnie został skierowany do pracy w parafii w Błudowie, a od 20 lutego 1797 r. przeniesiony do parafii we Fromborku⁹¹. Drugim wikariuszem był Marcin Fotschki, urodzony w 1772 r. w Dobrym Mieście. Znał również dwa języki – niemiecki i łaciński. Świecenia kapłańskie przyjął w 1796 r. z rąk wspomnianego wyżej biskupa Zehmena i krótko pracował w Wozławkach, a w 1797 r. został przeniesiony do parafii fromborskiej⁹².

Obaj duchowni – oprócz obowiązków duszpasterskich, które spełniali bardzo gorliwie – nie podejmowali innych prac. Ich wynagrodzenie wynosiło 200 talarów Rzeszy na jedną osobę, ponadto pierwszy otrzymywał za obsługę beneficjów 105, a drugi – 73 talary. W ramach *accidentii* za pogrzeby kościelne wypłacano im 35 talarów, z konduktem – 40 gr, bez konduktu – 20 gr, za prosty pogrzeb – 7,5 gr, od chrztu – 12 gr, za wywód – 6 gr i od ślubu – 36 gr, które to pieniądze dzielili między siebie⁹³.

---

⁸⁸ Ibidem.

⁸⁹ Ibidem.

⁹⁰ Ibidem, k. 15v, 17.

⁹¹ W 1814 r. został archidiecezją w Ornecie i tam zmarł 21 IV 1842 r. – A. Kopiczko, op. cit., s. 304.

⁹² Od 1801 r. był zatrudniony w Kurii Biskupiej, a w 1819 r. otrzymał nominację na kanonika Warmińskiej Kapituły Katedralnej. Potem był jeszcze oficjałem i wikariuszem generalnym. Położył duże zasługi przy upiększaniu katedry fromborskiej, zmarł 21 IX 1835 r. we Fromborku. – A. Kopiczko, op. cit., ss. 75–76.

⁹³ AAWO, AB, B 39, k. 17.

Księża wikariusze byli upoważnieni do słuchania spowiedzi. Prowadzili życie odpowiednie do swego stanu. Mieszkali w domu przy kościele, w którym znajdowały się ponadto szkoła i mieszkanie organisty⁹⁴.

W parafii były dwie położne, zaprzysiężone, odznaczające się głęboką wiarą i dobrymi obyczajami oraz znające sposób udzielania chrztu św. w razie potrzeby⁹⁵. Nie odnotowano przesądów, świętokradztw, zabobonów, mściwości ani innych nadużyć wśród ludności parafialnej. Podobnie oceniono życie małżonków. Jedyne dwie kobiety z mężami wyznania ewangelickiego nie przystępowały do sakramentów świętych i ich dzieci nie były zapisane – jako pochodzące z „nieprawego łoża” – w księgach metrykalnych⁹⁶.

Naukę chrześcijańską wykładano podczas kazań, zwłaszcza w okresie wielkanocnym. Nauczano także dzieci i młodzież. Na terenie parafii były dwie szkoły – jedna w mieście, a druga w Biedkowie. W tej drugiej jako nauczyciel pracował od dwudziestu lat Tomasz Zandra, lat pięćdziesiąt pięć i – jak napisano – od kilku dni wdowiec⁹⁷. Jako wynagrodzenie otrzymywał z urzędu fromborskiego 60 talarów Rzeszy oraz z trzech wiosek (Biedkowa, Baranówki i Drewnowa) paszę dla krowy i drewno. Mieszkańcy tych wiosek zbudowali mu też mieszkanie, dobrze urządzone i wygodne. W szkole uczyło się szesnastu chłopców i osiem dziewcząt⁹⁸.

W szkole w samym Fromborku uczyło dwóch nauczycieli, z których jeden był kantorem, a drugi organistą. Pierwszy nazywał się Tomasz Dellert, pochodził z Olsztyna, gdzie urodził się w 1747 r., był żonaty i uczył od dwóch lat. Drugi to Marcin Saage, urodzony w 1772 r. w Dobrym Mieście, także żonaty, w szkole pracował od ośmiu lat. Obydwaj byli solidni i odznaczali się dobrymi obyczajami oraz dostateczną wiedzą i należyłą pilnością. Każdy z nich jako uposażenie otrzymywał od kościoła rocznie 3 talary Rzeszy i 30 gr, z miasta 3 korce żyta lub 3 talary i dodatkowo z miasta – 4, a ze wsi – 2 talary⁹⁹. Ponadto od każdego osadnika pobierali chleb, kielbasę, 3 kubki grochu, pęk lnu i miarę żyta, co dzielili między siebie po połowie. Z kolędy w mieście nauczyciel otrzymywał jeszcze około 3 talarów i 30 gr, za prowadzenie rejestru beneficjów – około 30 talarów, od każdego pogrzebu – 67,5 gr, od pogrzebu z konduktem – 45 gr, bez konduktu – 15 gr, od skromnego – 5 gr, od każdego ucznia – obydwaj 1 gr tygodniowo, a zimą na drewno – 24 gr. Do szkoły uczęszczało 67 chłopców i 45 dziewcząt, ale

---

⁹⁴ Ibidem.

⁹⁵ Ibidem, k. 17v.

⁹⁶ Ibidem.

⁹⁷ Ibidem.

⁹⁸ Ibidem.

⁹⁹ Ibidem.

zimą z powodu podatku na drewno i ubóstwa rodziców – ta liczba zawsze znacząco się zmniejszała¹⁰⁰. Uczniowie korzystali z różnych ksiązek, ale zasadniczo z katechizmu opata Jan Ignacego Felbigera i Piotra Kanizjusza oraz gramatyki Alwara. W protokole zaznaczono ponadto, że oprócz tych dwóch szkół przydałaby się odrębna dla wsi Ronina, Kilie, Narusa i Biała Wola¹⁰¹.

Zakrystianem był Dominik Graff, urodzony w 1738 r. we Fromborku¹⁰². Tę funkcję pełnił od trzydziestu dziewięciu lat, a równocześnie był rajcą miejskim. Jako zapłatę otrzymywał od kościoła 2 talary Rzeszy i 20 gr, z beneficjów – około 23 talarów i 30 gr, za dzwonienie – 8 talarów, od pogrzebu kościelnego – 1 talar i 80 gr, od pogrzebu z konduktem – 30 gr, bez konduktu – 15 gr, skromnego – 5 gr, od chrztu – 12 gr, od wyvodu – 3 gr, od ślubu – 6 gr i z kolędy w mieście – 6 talarów i 60 gr.¹⁰³

Jako grabarz pracował Józef Schmolski, liczący pięćdziesiąt sześć lat i od trzech lat pełniący tę funkcję. Jako wynagrodzenie otrzymywał od kościoła – 2 talary Rzeszy, z beneficjów 4 talary i 8 gr, od pogrzebu małego – 21 gr, od pogrzebu zimą – 30 gr, od pogrzebu dużego – 30 gr, dużego zimą – 45 gr, jako kalikant podczas liturgii pogrzebowej – 15 gr, od pogrzebu kościelnego – 15 gr, za niesienie chorągwi – 6 gr, od pogrzebu z konduktem – 6 gr, tytułem stołu – 6 gr, ponadto od każdego osadnika chleb, groch i len¹⁰⁴.

W ostatniej części protokołu odnotowano istnienie we Fromborku trzech szpitali dla starców i chorych, ale nie podlegały one nadzorowi archidiecezjalnemu, a tylko Warmińskiej Kapituły Katedralnej, której też każdego roku przedkładano rachunki.

W porównaniu do innych protokołów ten jest stosunkowo szczegółowy. Najwięcej uwagi poświęcono beneficjom i sprawom uposażenia, co zrozumiałe. Każda instytucja musiała rozliczyć się z dochodów i wskazać cele, na jakie zostały przeznaczone. Interesujące są też dane na temat zatrudnionych osób, wyposażenia świątyni i szkół. Nie dają one wprawdzie pełnego obrazu parafii, ale mogą stanowić cenny materiał do opracowania monograficznego.

---

¹⁰⁰ Ibidem, k. 19.

¹⁰¹ Ibidem.

¹⁰² Urodzony 3 VIII t.r. Jego rodzicami byli Józef Graff (sukiennik) i Elżbieta, a ojcem chrzestnym Jakub Möller (choralista) – AAWO, Księga chrztów parafii Frombork (E 169), k. 108.

¹⁰³ AAWO, AB, B 39, k. 19.

¹⁰⁴ Ibidem, k. 19v.

Andrzej Kopiczko, *Die Kirchengemeinde Sankt Nikolaus in Fromburg (Frauenburg) im Lichte des Visitationsprotokolls aus dem Jahr 1797*

Zusammenfassung

Visitationsprotokolle sind eine der grundlegenden Quellen, um die Geschichte der Kirchengemeinde, aber auch des Ortes kennenzulernen. Wir erfahren daraus nicht nur etwas über die Baudenkmäler, sondern auch über die Bevölkerungsstruktur, die Institutionen des gesellschaftlichen Lebens und die Vermögensverwaltung. Diese Dimension hat auch das analysierte Protokoll der Kirchengemeinde Sankt Nikolaus in Fromburg (Frauenburg) aus dem Jahr 1797. Es ist eine der genauesten Beschreibungen der dortigen Gemeinde, die zwar im Schatten des Frauenburger Doms stand, aber ebenfalls eine wichtige religiöse und gesellschaftliche Rolle spielte. Die Visitation wurde von Pfarrer Jan Cichowski, der Kanoniker des Domkapitels und gleichzeitig Generaloffizial der ermländischen Diözese war, durchgeführt. Außer der Beschreibung des Gotteshaus nahm er sehr reichhaltige Informationen über Benefizien und deren Stifter, über die Bezüge der Gemeinde, die betreuten Ortschaften, die Seelsorger und kirchlichen Mitarbeiter sowie über Lehrer ins Protokoll auf.

Übersetzt von Krystyna Schultheiss

Andrzej Kopiczko, *St. Nicholas Parish in Frombork as it was shown in the post-visitation protocol from 1797*

Summary

The post-visitation protocols are the basic sources used for parish history. They give us information about the monuments, population, social institutions and the governance of the parish. The protocol analysed in the article shows the situation in the St. Nicholas parish in Frombork, which played an important social and religious role in the city. The visitation was conducted by canon Jan Cichowski, who was also the official general of the diocese at the time. Besides the description of the church the protocol includes valuable information about the benefices and their founders, the clergy, the teachers and workers and about the parish holdings.

Translated by Mateusz J. Fafiński